

Diana URECHE

Femeile rome și sociabilizarea genului

The central question in the analysis and assessment of equality is, I argue here, *equality of what?*

Amartya Sen, *Inequality Reexamined*

Nu inégalité, ci *inequalité!*

Montaigne

Dacă avem nevoie de argument

Îi vezi mereu împreună. De multe ori zâmbind, poate sărutându-se. Să fie oare numai o aparență? Unii înclină să creadă că da, bănuind că în spatele acestor gesturi se desfășoară un război ascuns, taberele potrivnice fiind bărbatul și femeia. „De o parte, coaliția conservatorilor, a mass-mediei, a oamenilor Bisericii, a industriilor de film și a culturii de masă, cu toții uniți împotriva femeilor, pentru a le smulge de la lucru, pentru a le trimite înapoi acasă, la rolul lor de mame și soții. De cealaltă parte, trupa dezbinată a acelorași femei, tinere și mai puțin tinere, deopotrivă victime și complice ale opresorilor lor, pedepsite fără milă pentru că au îndrăznit să ridice capul și să ceară egalitate în drepturi”¹. Nu este însă doar cultura de masă cea care vine în ajutorul acestor anomalii (care există de la începuturile lumii), ci și zona rafinat culturală. A se vedea ca exemplu femeia naivă, lascivă și diafană pe care o descoperi privindu-l pe Picasso.

De la acest război mai mult sau mai puțin mascat nu lipsește mult pentru a ajunge la o problematică atât de vizibilă – pornografia, un „Dachau introdus în dormitor și celebrat”².

Am putea prea ușor să ne spunem că este vorba despre inegalitate. Despre egalitate nu încape vorbă. Dacă privim însă și dintr-o altă perspectivă, cea a relației dintre femei și bărbați ca instrument al luptei culturale și politice, se impune o interpretare mai nuanțată, astfel încât ne apare ca posibilă o altă privesc: nu de inegalitate, ci de diferență. Iar neacceptarea sau neînțelegerea diferenței duce în mod direct la discriminare. Ajungem, prin urmare, într-un teritoriu vast și complex, dificil de controlat. În decembrie 2005, Marcel Kreuger (Director adjunct al Biroului Național Împotriva Discriminării Rasiale din Olanda, care există de aproape 25 de ani) afirma că în urma procedurilor de analiză și monitorizare a activității au fost „șocați” când au avut

¹ P. Bruckner, *Tentația inocenței*, Ed. Nemira, București, 1998, p. 138.

² A. Dworkin, apud L. Segal în *Dirty Looks, Women, Pornography, Power*, B.F.I. Publishing, Londra, 1993, p. 12.

dovada clară a faptului că discriminarea n-a scăzut în intensitate, ba dimpotrivă s-a accentuat. Să ne întoarcem în România...

După ce la un lobby susținut al societății civile a apărut Ordonanța Guvernului nr. 137/2000 prin care s-a hotărât înființarea unui organism pentru prevenirea și combaterea discriminării (fapt petrecut în cele din urmă în vara anului 2002), la 6 martie 2002 a avut loc prima conferință națională privind egalitatea de șanse pentru femei și bărbați în România. Și asta tot ca rezultat al *presiunilor* societății civile pentru ca problematica despre care facem vorbire să intre pe agenda publică. „Discriminarea la care sunt supuse femeile în viața publică și privată, interdicerea accesului la o serie de resurse, adeseori excluderea din viața publică, sunt aspecte ale unei realități contemporane în care cu toții trăim. Unii dintre noi sunt fericiți, alții nefericiți, dar majoritatea suntem fie ignoranți, fie indiferenți”, declara Renate Weber, pe atunci președinta Fundației pentru o Societate Deschisă România. S-a propus în final adoptarea unei *declarații politice* de principiu pentru o acțiune comună de angajare a factorilor politici și a societății civile în vederea realizării *de facto* a egalității de șanse pentru femei și bărbați. Mai târziu, în cadrul aceluiași program, s-a elaborat întâiul raport național privind stadiul aplicării directivelor comunitare în domeniul egalității în legislația românească. Acest tip de raport face parte dintr-o evaluare solicitată tuturor țărilor candidate la aderare la Uniunea Europeană în vederea elaborării unui program comun de măsuri pentru accelerarea procesului de preluare a *acquis*-ului comunitar în domeniu.

Între 15-18 aprilie 2004 a avut loc la București o altă conferință ce privea reprezentarea politică a femeilor și a minorităților etnice. S-a discutat pe larg pentru prima dată despre reprezentarea politică a femeilor rome, practic inexistentă, mișcarea feministă fiind puternic respinsă de către ambele comunități (romă și neromă). Asta în condițiile în care participarea femeilor este un drum necesar spre afirmarea lor. Au fost prezentate și rezultatele unui program al Pactului de Stabilitate, OSCE-ODIHR (Biroul pentru Instituții Democratice și Drepturile Omului), finalizat cu un an în urmă, despre situația romilor în Balcani, din care am ales câte ceva în cele ce urmează. Trebuie specificat că programul a fost coordonat de către Romani CRIS – Centrul Romilor pentru Intervenții Sociale și Studii din București.

S-a recunoscut că situația femeii rome în Europa se află de puțin timp între preocupările societății civile, ba chiar a reprezentantelor acestei minorități. Spicuim din context câte ceva din începuturile *prea* scurtei istorii de cristalizare a mișcării feministelor rome.

Primul „Congress of the Roma”. Gypsies from the European Union – Sevilla, Spania

În luna mai 1994 a fost organizat, cu sprijinul Comisiei Europene, primul Congres al Romilor din Uniunea Europeană. În raportul final nu există nicio mențiune a vreunui grup de lucru axat pe problematica femeilor rome. Aceasta, deși prezența femeilor rome din Spania, Germania, Olanda etc. a avut un impact deosebit asupra lucrărilor Congresului, datorită experienței lor avansate cu privire la drepturile femeii rome. Între rezultatele Congresului intră publicarea a *Manifest of Roma/Gypsy*

women³, precum și câteva paneluri despre politici sociale și educație în care se făceau referiri la situația grupurilor diferite de femei rome. *Manifestul femeilor rome* este unicul document care se referea la situația femeilor rome din Uniunea Europeană, dând referințe și despre mișcarea europeană a femeilor rome la acea dată, provocând sensibil valorile culturale. Aici se afirmă: „trebuie permis femeilor roma/țigăncilor să își asume întreaga responsabilitate pentru rolul lor cultural și pentru valorile culturale așa cum sunt acestea definite în cultura romă/țigănească, incluzând contextele în care aceste valori reprezintă obstacole pentru exprimarea lor”⁴. Un alt punct cheie al *Manifestului* este constatarea că lipsa respectului de sine (*self esteem*) la femeia romă este un factor conex care poate explica dificultățile cu care se confrunta aceasta. Tocmai de aceea s-a propus crearea unui „Grup de reflexie și acțiune” al femeilor din Uniunea Europeană, dar și din afara UE, dar propunerea nu a fost pusă în practică.

În 1995, a avut loc la Strasbourg seminarul *The Hearing of Roma/Gypsy women*, organizat de către Consiliul Europei între 29-30 septembrie 1995. Raportoarea Generală, doamna Gimenez Adelantado, a arătat în documentul final tendința participanților de a vorbi mai mult despre situația generală a romilor, în special situația economică și lipsa locurilor de muncă, decât despre situația specifică a femeii rome. Este de remarcat totuși componența participanților din perspectiva egalității de gen (*gender equality*). În urma celor discutate, Comitetul pentru Egalitatea dintre Bărbați și Femei al Consiliului Europei (*Steering Committee for the Equality between Women and Men of the Council of Europe*) s-a apropiat de tematică prin inițierea unor programe specifice dimensiunii de egalitate de gen la romi. Unul dintre comentariile care au urmat se referea la faptul că femeile rome au preferat să nu vorbească despre dificultățile lor zilnice (școlarizarea copiilor și accesul la serviciile de sănătate ca exemplu). Fie în fața Parlamentului European, fie în discuțiile private, femeile rome sunt discrete în ce privește relația lor cu bărbații⁵.

A urmat, în luna iunie 1998, Conferința internațională a femeilor rome, Budapesta, organizată de Programul privind Participarea Romilor al Institutului pentru o Societate Deschisă. Întâlnirea s-a focalizat pe situația femeilor din Europa Centrală și de Est, pe elementele pozitive și negative din tradiția culturală romă care au efecte în viața cotidiană a femeii rome, dezvăluind coexistența ideilor conservatoare și a celor progresiste. Principalul semn de întrebare s-a pus cu privire la ce ar trebui să se păstreze și ce ar trebui schimbat în moștenirea tradițională. S-a pus și problema înființării unui organism european al femeilor rome, dar s-a decis că nu este nevoie de o nouă structură. Ci, ca înainte de toate, femeile rome să-și identifice ideile comune și să activeze împreună cu un forum informal, ca să nu se repete greșelile făcute în trecut de organizațiile romilor. Finalitatea a fost inițierea unui program de instruire pentru liderele rome, cu durata de 6 luni.

³ Etudes Tsiganes, Femmes tsiganes, Revue semestrielle, vol. 10, p. 146.

⁴ Ibidem.

⁵ C. Pasqualino, Introduction of the „*Etudes Tsiganes – Femmes tsiganes*”, vol. 10, p. 4.

Grupul de specialiști pe problemele romilor de la Consiliul Europei a decis în a 7-a întâlnire (Strasbourg, 29-30 martie 1999) să introducă în agendă aspecte care privesc femeia romă din Europa. Așadar, principalul document la care s-a făcut referire în raport (cu privire la prezența acestei problematici în timp și spațiu) este un studiu despre *Situația femeilor rome în Europa*, realizat în 1999 pentru Consiliul Europei⁶.

În contextul în care statele și-au luat responsabilitatea de a elabora politici în favoarea minorității rome, în țările din Europa Centrală și de Est violențele îndreptate împotriva romilor se apropie de sfârșit, în timp ce conflictul din Kosovo apărea ca o nouă formă de violență împotriva romilor. Femeile rome se confruntă cu situații diferite, fiind dificil de realizat un raport compact pe această dimensiune – tocmai din cauza diversității ei. Unele criterii de analiză se impun de la sine: grupul/neamul de romi căruia femeia îi aparține; locul în care trăiește (urban sau rural); status marital – căsătorită, singură, mamă singură; grupul social căruia îi aparține; specificul culturii populației majoritare; religia.

Pentru că mișcarea de emancipare a femeilor rome pe plan internațional nu este vizibilă, datele despre numărul acestora este departe de a fi exact. Este evident doar că, raportat la numărul bărbaților, situația este comparabilă cu cea a populației majoritare din țara respectivă.

În luna iunie 1999, a avut loc la Viena *Supplementary Human Dimension Meeting on Gender Issues*, sub coordonarea OSCE. În raportul final al Grupului II de lucru (pe probleme de „*Action in the security sphere – Focus in post-conflict rehabilitation*”) s-a făcut recomandarea ca de pe agenda următoarelor întâlniri să nu lipsească componenta de gen a comunităților roma/sinti.

Este încurajator că persoane individuale (femei rome care nu sunt liderii unor grupuri) au început să gândească și chiar să acționeze în favoarea accesului femeii rome la diverse tipuri de resurse (educaționale, de sănătate etc.). Inițiative remarcabile au aparținut femeilor rome din Spania, Marea Britanie, Macedonia, Slovacia – acestea necoalizându-se, ci activând de sine stătător, după specificul fiecărui stat. Astfel, unele s-au integrat în organizații ale romilor care includ și componente de gen în programele lor, unele activează în organizații ale femeilor rome iar altele sunt implicate în partidele politice ale majoritarilor.

Procesul de construire a mișcării femeilor rome în societatea civilă a început la nivel local cu implementarea unor proiecte de succes în Slovacia, Macedonia, Ungaria și România.

Militantele rome se confruntă atât cu valorile din familiile lor, cât și cu valorile patriarhale ale societății majoritare, în special în Europa Centrală și de Est, și cu atitudinea activiștilor/bărbaților romi. În plus, femeia romă care își ia responsabilitatea unei vieți publice face eforturi de trei ori mai mari pentru a câștiga respectul bărbatului rom. E cu atât mai rău când este vorba de femei singure și care nu au

⁶ Strasbourg, 17 September 1999, *The situation of roma/gypsy women in Europe*, prepared by Mrs. Nicoleta BIȚU – Roma Center for Social Intervention and Studies (Romani CRISS), Independent consultant on Romani women issues for the Network Women Program of the Open Society Institute.

copii, pentru că cele măritate le consideră un pericol pentru ele și pentru bărbatul cu care se vor „pe picior de egalitate” Mai mult, femeia care a ales responsabilitatea unei vieți publice este în căutarea unei identități care să-i poată da sentimentul că are o apartenență, tocmai fiindcă pendulează între două culturi și două lumi.

Politicile inițiate de statele din Europa privind componenta de gen la romi se află în stadii foarte diferite, ca, de altfel, și nivelul atenției acordate de către societate acestui aspect.

Este de bun augur faptul că în România exista ONG-uri ale femeilor rome. Cele mai multe proiecte însă, axate pe educație, sănătate și social, nu se apropie de tematica de gen. Iar în ceea ce privește participarea femeii rome la viața politică ... Totuși, în viața publică se face simțită prezența femeilor rome. Iar în documentele naționale (dacă e să amintim doar Strategia de dezvoltare a Agenției Naționale pentru Romi 2006) și în cele în care România este parte (Deceniul de Incluziune al Romilor) echilibrul de gen reprezintă deja o dimensiune cu oarecare contur.

Romii din România se diferențiază prin apartenența la anumite grupuri, în care atitudinea cu privire la drepturile femeii rome este mai mult sau mai puțin aceeași. Rolul femeii revine la grija față de gospodărie și copii. După anul 1989, și femeile rome au început să dorească o oarecare schimbare. Atitudinea bărbaților romi, educați sau nu, a fost aceeași: dorința de a respecta tradiția. De remarcat că nu doar bărbații romi au avut/au această atitudine, ci și marea majoritate a femeilor, societatea în ansamblul ei. Bune tradiții avem cu toții!

Ipoteza

Vorbeam acum câțiva ani despre tripla discriminare a femeii rome: de către *ceilalți* – pentru că e de etnie romă, de către *ceilalți bărbați* – pentru că e femeie și de către *bărbații romi* – pentru că e femeie romă. Fiecare dintre tipurile de discriminare de mai sus are caracteristicile ei particulare, chiar dacă, la o primă vedere, ar avea multe în comun.

De la aceasta a trecut un timp, vreo doi ani. De-atunci s-a schimbat câte ceva, femeia romă a devenit o *temă* vizibilă, încât avansăm o altă ipoteză: *situația femeii rome este comparabilă cu situația generală a femeii. În România.*

Povești auzite și văzute

Avansând această ipoteză, o să înșirui ca argument o seamă de rezultate ale observațiilor mele în decursul ultimilor ani. Le spun „observații”, pentru că au un *aer* calitativ, iar ca să le denumesc „rezultate ale cercetării” ar fi prea mult. Observațiile noastre se petrec într-un orășel *post-industrial* din Ardeal și în București – în Gara de Nord, într-o comunitate relativ compactă de romi, beneficiari ai ajutorului social din centrul Bucureștiului, printre intelectualii romi și printre funcționarii unei primării de sector. Persoanele pe care vi le supun atenției nu sunt doar de etnie romă, ele au vârste diferite, au venituri diferite, sunt femei și bărbați, diferă prin nivelul de educație, diferă prin mediul în care trăiesc. Scopul observațiilor sunt relațiile de gen, fiecare personaj având libertatea să-și afirme prioritățile. Un grup eterogen, așadar. O

diversitate care ne poate duce cu gândul la o societate în miniatură. Acesta este și mesajul. E și motivul pentru care am adoptat acest demers, fără a încerca să revendic o metodologie sociologică (deși fiecare dintre grupurile supuse observației au făcut obiectul unui studiu prețios de tehnic, din care încerc să aduc la lumină câte ceva).

Comuniune de fum undeva, în Ardeal

Cu privire la violența în familie, Poliția orașului identifică principalele cauze ale acestora ca fiind: consumul de alcool, gelozia, sărăcia și probleme pe linie de fond funciar. Cam 5 procente din totalul agresiunilor interfamiliale sunt îndreptate împotriva bărbaților. Când apar conflicte intrafamiliale, acestea se rezolvă de obicei în familie (certuri, bătăi), cele mai multe dintre ele nefiind declarate poliției; de asemenea, foarte rar se întâmplă să intervină cineva din exterior, cu atât mai puțin autoritățile. Abandonul familial apare și el cu o frecvență neașteptată.

În ceea ce privește relațiile din familie, la o privire generală femeia de aici poate fi comparată cu țigancă tradițională, care merge cu doi pași în spatele bărbatului, câteodată dându-i impresia că decizia e a lui, deși în fapt ea influențează din umbră mersul lucrurilor. Dar asta e altă poveste. Majoritatea sarcinilor în gospodărie cad în sarcina femeii, un bărbat care se implică în așa ceva fiind situat la mare preț pentru femei, dar la dispoziția glumelor celorlalți bărbați și chiar ale altor femei. În afară de aceste atribute, femeia este dependentă de prea multe (tipic în comunitățile rurale: de bărbat, de *gura lumii*, de vecini, de familiile lărgite, de timp, de bani ș.a.). Gura lumii se constituie mai ales ca factor de presiune socială asupra familiei prin cea mai familiară caracteristică: bârfa.

Este ușor picantă situația adulterului. Din interviurile pe care le-am avut, concluzia era aceeași: despre 2-3% din populația adultă nu se știe sigur dacă a avut sau nu aventuri, că restul... Se pare că e un condiment împotriva monotoniei.

Relațiile cu familia lărgită sunt menținute în mod tradițional. Pentru femei există doar prieteni de familie sau vecinele cu care se bea pe fugă o cafea. Doar bărbatul are *prietenii de halbă*, că bărbatul este necesar să relaționeze fiindcă *așa se cade*.

Ca, firească poate, dezlănțuire după anii '90, relațiile între sexe au câteva nuanțe vulgare. Astfel, femeile singure, aproape indiferent de vârstă, sunt un stup de miere. Caracteristic este doar faptul că majoritatea femeilor tinere, necăsătorite sunt privite de către partea bărbătească drept utilități din punct de vedere al capriciilor sexuale, pe când cele vârstnice și în general bigote, ca utilități pentru îngrijirea și hrănirea bărbatului.

Comportamentul în grupul de femei se axează în special pe *bârfe nevinovate*, toate femeile intervievate punând accentul pe faptul că bârfele bărbaților sunt incomparabil mai caustice și mai lipsite de gust ca ale femeilor (lucru pe care bărbații intervievați l-au primit cu zâmbete superioare, încântați chiar). Dacă mai există și altceva în relațiile dintre femei, aceasta se referă la schimbul de informații privind diferite sortimente de mâncare sau conserve.

Pe lângă bârfă, în timpul liber femeia consumă TV (seriale, mai ales telenovele), fiindcă seara televizorul este la dispoziția bărbatului, care consumă mai ales *talk-shows*.

În relațiile instituționale este evident că femeia nu este privită ca bărbatul, ceea ce face ca de cele mai multe ori ea să se complacă și chiar să se simtă mai confortabil/să prefere să bage bărbatul în față.

În ceea ce privește relația cu biserica, o proporție de circa 75% dintre persoanele care merg la biserici în mod obișnuit sunt femei.

Un alt aspect interesant: aparatul propriu al Primăriei are 64 de poziții, dintre care 34 sunt ocupate de femei, iar 30 de bărbați. Deci femeile sunt preferate. Dar, dintre cele 34 de femei doar două ocupă funcții de conducere (Secretar și Director economic). Femeile mai sunt preferate la munca în baruri și croitorii, în general munca foarte prost plătită. În ofertele de locuri de muncă apar discriminări de gen tranșante. Ex: „Tâmplăria SC (...) angajează tâmplari. Preferăm bărbați!” Acest anunț a fost făcut de câteva ori pe zi la postul local de radio.

Diferențele între bărbat și femeie sunt foarte vizibile pe piața muncii, cele mai mari diferențe făcându-se de către angajatori, care le privesc, la rândul lor, ca pe niște utilități după cum am arătat mai sus. Paradoxal este faptul că majoritatea femeilor intervievate preferă să aibă un șef bărbat (celor care n-au avut poziția asta le este indiferent), pentru că „ei sunt mai buni, mai înțelegători și mai echilibrați” și mai ales pentru că ei, față de femeile șefe, îți vorbesc și te privesc frumos. Se pare că pentru cele mai multe dintre ele este mai comod să fii lăsată în pace, chiar de dorit. Este asta o fugă?! Ca estimare nestatistică a frecvențelor cu care apar cazurile de abuzuri și hărțuiri: 35%. Aceasta fără ca măcar una să fie declarată.

Cum se văd femeile pe ele însele? Femeile tinere, în general *puștoaicele*, nu au alt gând decât să plece *afară*. Fără să facă de fapt eforturi deosebite, ci doar așteptând să pice ceva, să vină în vacanțe cei plecați, de care încearcă să se *lipească*. Dacă nu reușesc, singura posibilitate considerată bună și confortabilă mai rămâne *acasă*. Unde, de rușine ca lumea să nu zică : „fata lu' X este cam prost îmbrăcată și nu are bani de discotecă”, părinții fac tot posibilul să-și vadă copilele frumos împoșonate și să socializează. Se pare că până și cele foarte tinere se rup greu de *acasă*. La cele mai mature se accentuează tiparul: că familia este sfântă și orice component al familiei este mai important decât ea însăși. Este un soi de masochism mascat, apărut cu certitudine prin influența religiei care propovăduiește sacrificiul de sine.

Dintre intervievate, diferențierea pe vârste pornește de la modul în care se văd femeile pe ele însele. Consemnăm concluzia în funcție de majoritate:

- adolescentă – energică, tânără, lumea mă așteaptă;
- tânără – sunt nu chiar ceea ce vreau să fiu, sunt ceea ce vrea/va vrea *el*;
- adultă – eu nu mai contez, copiii mei or să mă facă ei fericită dacă fac ceea ce eu n-am reușit;
- vârstnică – mi-a trecut viața, eu nu mai am nevoie decât de doctor și de popă.

Despre autorități, părerile femeilor din Cugir sunt aproape unanime: „știm că au putere fiindcă suntem noi sub ei, mulți și săraci. Ar fi bine dacă ar conduce bărbații statul și femeile casa”. Se observă din nou aceeași blazare, pe care eu o numesc comoditate și o consider ca cea mai evidentă trăsătură a comportamentului, gândirii și acțiunii femeilor.

Între ele femeile se judecă astfel, apar cu o frecvență uimitoare invidia și complexele. Tipic locului este faptul că atunci când o femeie îndrăznește să susțină o altă femeie în mod deschis, să fie solidară cu ea, în cel mai scurt timp grupul de femei este taxat caustic (cu trimitere înspre depravare). Este un complex de inferioritate al altor femei, pentru că tot de la femei vine. Despre bărbat se discută ca despre un rău necesar. Nu există ceva în Univers care să nu aibă legătură cu el. Dependente de bărbat și, paradoxal, fericite cele care au de cine fi dependente. Este chiar un motiv de laudă între femei – să poți fi dependentă de bunăvoința și cheful unui bărbat.

Cum văd bărbații femeile?

Aici este foarte scurt, simplu, unanim ce era de spus : „inferioare, cum trebuie să fie!”

Gen și du-te vino în Gara de Nord

În Gara de Nord întâlnești lumea cea mai pestriță. Aici ar avea succes tinerii cu sondajele. Intervine factorul de stres – posibilitatea ratării unui tren, plictisul așteptării, responsabilitatea bagajelor și diviziunea căratului în grup – care îi provoacă pe oameni și mai mult să-și arate onestitatea.

Neajunsurile observației mele directe (imposibilitatea cuantificării și a controlului variabilelor externe) nu afectează impresia calitativă. Am observat participativ în momentele în care se întâmpla să atrag atenția și atunci mă confundam cu decorul (eram și eu o călătoare care aștepta ceva, poate un tren).

Pentru început, o clasificare pe gen a lucrătorilor din gară: femei la casierie, bărbați și femei la intrare, bărbați la cărat bagaje. Restul timpului l-am dedicat pasagerilor din Gara de Nord, fie călători, fie oameni care își așteaptă/conduc cunoștințele la tren. Am găsit un loc cu mare deschidere la panorama forfotei și am pornit a nota clișeele comportamentale, stereotipurile de gen. Primii au fost bătrâneii de la o masă alăturată, în așteptarea trenului. El a stat la masă cât a înmuiat covrigi în bere și a plecat apoi să inspecteze. Ea a rămas responsabilă la păzitul bagajelor, resemnată, cu mâinile încrucișate în poală, cu o nevoie de comunicare neîmpărtășită de un soț distant, rămas la stadiul neparticipativ al partenerului în cuplu. Femeia a permis și altor femei să se așeze la masă, iar conversația se leagă repede, *să treacă urâtul*. Îndoliată și cu trăsături de bătrână tristă, nu a ezitat să complimenteze un puști de școală și să facă o scurtă analogie cu nepoțelul lăsat acasă. S-au schimbat câteva rânduri de mușterii pe la masa ei și pentru toți a găsit câte o întrebare inițiatore de dialog. Bărbatul a revenit inspectativ de câteva ori, abia i s-a adresat, situația existentă îl liniștea și nu avea nevoie de confirmările ei.

Al doilea cuplu este de tineri. Mult mai democratic! Se înțeleg asupra comenzii și ea așteaptă să fie servită. Amână țigara până ce el se întoarce – un moment pe care vor să îl *trăiască* amândoi. Este mentalitatea tânără și poate dragostea care îndeamnă la reciprocitate. El părea foarte relaxat, ea un pic preocupată. Ea în negru, el în bej.

O familie de romi: el cam la 35 de ani, în alb și negru, cu lanț gros de aur la gât, ea în roșu și negru cu foarte mult aur (brățări, cercei grei, inele pe majoritatea degetelor). Cumpără mâncare, răcoritoare, înghețată pentru amândoi și consumă doar ea, orientată cumva spre el și spre mâncare, cu fața spre lume, dar atentă la el. El stă cu

spatele la vânzoleala din gară, cu fața spre ea, dar absent. Fumează. Ea vorbește mult, dar nu reușește să îi atragă atenția. Nu reușesc să comunice. Este un timp mort.

Un grup de trei bărbați care se întâlnesc întâmplător la aceeași masă. Nu se cunosc și au trăiri vizibil diferite: primul citește ziarul și stă cu spatele la gară; al doilea rezolvă integrale, bea bere și privește sporadic trecătorii; al treilea este vizibil iritat de așteptare, o curioasă nerăbdare, cu plasa între picioare, privește doar (asta nu are nimic de-a face cu relațiile de gen, ci poate doar cu plictisul ce derivă din lipsa lor).

Am avut plăcerea să observ comportamentul a două familii monoparentale (provizorii – fiindcă nu puteam ști statutul marital), una alcătuită din tată și copil, alta din mamă și copil. Au ajuns la aceeași masă, fiind ei înșiși interesați unul de comportamentul celuilalt. Tatăl dă comanda și lasă copilul să exploreze în apropiere. Îi pune întrebări instructive, se uită amândoi semiparticipativ la gară. Mama cu copilul: mama i-a luat de mâncare și îl îndeamnă să termine mai repede, este foarte solicitantă cu gesturile ei protectoare, grijulii față de odrasla care trebuie protejată. Nu permite ca băiețelul să se ridice de pe scaun înainte să fi terminat de mâncat sau să se îndepărteze de ea.

O fată singură își omoară timpul vorbind ostentativ la telefon, încearcă să adopte un comportament de călătorie emancipat, copiat din revistele de femei. Se aprovizionează cu reviste scumpe. Se așează la masă pentru o gustare. Nu s-ar spune că așteaptă pe cineva, doar trenul. Încearcă să stabilească un contact cu tânărul vecin de masă, îi cere un foc și așteaptă primele scântei ale aceleiași comuniuni de fum. Se simte bine cu ea însăși, mai ales fiindcă, abilă, a dat tonul, dar lipsa unui *feed-back* o lasă în beznă. A renunțat. Sau doar a înțeles că are aproape *modelul stereotipal al bărbatului* și punctele lui de sprijin: țigara, spătarul, pumnul pe masă. Din decor, femeia lipsește obligatoriu. Dar cum am văzut, chiar dacă nu ar lipsi, autoritatea este *la ea acasă*.

Un călugăr și o femeie în vârstă, impetuoasă, ce cară servilă bagajele cu o satisfacție care trădează lupta asiduă pentru mântuire. O călugăriță într-un grup de femei tinere participă cu forța ei la stoicul cărat al bagajelor. Sunt toate foarte hotărâte la mers, responsabile, un pic încruntate și au corpurile înclinate în față.

Nu pot încheia povestea celor câteva ore de tainică descoperire fără a vă asigura de faptul că cei observați erau, în genere, persoane mature; aveau, așadar, conceptele deja definite, prejudecățile interiorizate și structura îndatoririlor de gen formată.

Femeile rome de la kilometrul 0

Am putut povesti îndelung despre drepturile pe care ele cred că trebuie să le aibă. Doar că începeau conversația prin a repeta placid: „nu mă pronunț”. Acest refren mai intervenea pe parcursul întrevederii. Cu toate astea, deși *nu s-au pronunțat*, voi sintetiza rezultatul discuțiilor *libere*.

Despre copii: nu apreciază că femeia poate revendica dreptul de a decide când și câți copii să aibă („Cum o vrea Dumnezeu”). Rostul femeii și orgoliul ei implicit apare prin nașterea de copii sănătoși. Familia numeroasă este o binecuvântare și prilej de mândrie în fața membrilor comunității. Femeia este îndreptățită să se mândrească cu copiii ei, îndeosebi cei de *parte bărbătească*, înzestrați cu *îndrăzneală și istețime*,

adică abilitatea de a se impune și de a fi râvniți ca gineri de către alte familii din comunitate. Bărbatul neîngrijit și fetele care îmbătrânesc nemăritate sunt un prilej de *rușine* pentru mamă în fața rudelor și cunoștințelor. Sexul protejat, contracepția sau avortul sunt absolut respinse.

Despre muncă: femeia trebuie să muncească (unele spun explicit să se descurce) pentru a-și întreține copiii, să le asigure un anumit grad de *lux* progeniturilor de parte bărbătească, să-și poată căsători fetele cu gineri din familii onorabile, respectate în comunitate. „Munca femeii este în gospodărie, în folosul bărbatului și a copiilor”. În privința dreptului de a munci acuză discriminarea pe criterii etnice practică de angajatori. „*Colorații noștri*” (se exprimă ele cu un zâmbet șucar) sunt sistematic respinși.

Ele despre locul lor: în ceea ce privește femeia, aceasta nu este suficient valorizată, ba mai mult, de părerea ei ar trebui să se țină seama atunci când se iau decizii majore în familie sau comunitate. „Da’ așa e în toată țara asta, maică”.

Femeia care se mărită de tânără face dovada că e sănătoasă, nu are vreun beteșug, este cinstită și merită să fie dorită ca nevastă. Nevasta tânără dovedește că a intrat în rândul lumii. Fata care îmbătrânește la părinți „este fie strică, fie bolnavă, fie năroadă și nu merită să o vrea cineva de nevastă”.

Despre căsătorie și așteptări: din analiza dimensională sau, cum o numeam mai sus, cea *prețios de tehnică*, reiese că doar trei dintre *intervievate* au avut o căsătorie prestabilă, celelalte (șapte) alegându-și partenerii. Dintre cele trei, două nu au fost de acord, dar n-au avut puterea de a se opune pentru că *așa trebuie să fie*, mai ales că *târgul* era făcut (la încheierea căsătoriei s-a plătit o sumă ori au fost oferite anumite bunuri). În ceea ce privește încrederea în partener, am avut surpriza să o constat ca fiind neașteptat de ridicată, ca și gradul de satisfacție afectivă și sexuală, de altfel. Așteptările de la începuturile relațiilor în cuplu vizau obținerea de afecțiune, statut, protecție, autonomie. Așteptările prezente fac trimitere doar la stabilitate și asigurarea viitorului copiilor.

Vederile intelectualilor romi

Nici unul dintre activiștii romi cu care am stat de vorbă nu se implicase foarte serios în promovarea echilibrului de gen, deși toți recunoșteau că trebuie să se facă ceva. Chiar am adunat o seamă de idei interesante despre posibile modalități de schimbare a atitudinii bărbaților romi față de femeile lor.

Părerile bărbaților. Părerea conform căreia femeii rome ar trebui să i se acorde mai multă atenție este unanim împărtășită – „atenție din partea soțului, copilului, în general a rudelor apropiate și mai apoi chiar a societății”, pentru că numai astfel ea poate realiza ce rol poate avea în determinarea caracterului și educației copiilor, ba mai mult, „în evoluția socială a bărbatului”.

Cum pot fi schimbate în bine atitudinile bărbaților față de femei? „Conștientizare, conștientizare și iar conștientizare”. Prin educație și posibilitatea de a cunoaște și alte modele de viață familială, dar mai ales prin „crearea sau impunerea unor condiții” care să-l determine să gândească și să acționeze în sensul dorit. Ca dreaptă alternativă

de schimbare a atitudinii bărbatului față de femeia romă apare aceea de implicare activă a femeii în viața socială (pentru că tocmai am *denunțat* „implicarea” bărbaților).

S-a făcut și trecerea de la situația din comunitățile tradiționale (tot mai rare) la cea din comunitățile moderne. În cea tradițională relația este „asemenea celei dintre proprietar și bunul său”, mergând până la o relație autentic partenerială funcție de nivelul de educație, condițiile de trai etc. Cât privește comunitățile tradițional-moderne, aici există dificultăți de înțelegere/acceptare, a unei realități de care bărbatul este lipsit”, și anume eforturile pe care femeile sunt/vor fi nevoite să le facă pentru a-și demonstra rolul și importanța în familie, comunitate, societate.

Modelul propriu de reușită nu este limitat la efort, noroc, oportunitate, ci este mai ales „o filosofie a expectativei, a neimplicării și neajudecării imediate”.

Părerile femeilor. Ne-am învățat într-un cerc al scepticilor de serviciu, care aveau convingerea că este vorba de o schimbare a mentalității și a abordării tradiționaliste, „ceea ce nu cred că se poate face rapid și nici nu cred că este dorită de bărbații romi”. Schimbarea atitudinii bărbaților este un proces silențios și îndelungat dacă nu e începută încă din școală, de când sunt copii. Și câți dintre ei mai sunt copii?

Părerile despre relația actuală dintre femeie și bărbat în comunitățile tradiționale și/sau tradițional-moderne au o încărcătură dureroasă: „în relația actuală nu s-a schimbat aproape nimic. S-au pierdut ce-i drept anumite tradiții de bază ale comunității care o mențineau compactă și unită. Acest lucru este datorat situației materiale, sociale, influențelor exterioare negative de multe ori aduse de către bărbații din comunitate care au acces la modern și pe care îl interpretează în mod greșit. Dacă există ceva care ar trebui *oprit* în acest moment este violența în familie, pentru aceasta trebuie acționat cât mai repede și găsite soluții, atât pentru femeile romă, dar mai ales pentru copii. S-a demonstrat că, la școală, cele mai multe probleme le au copiii care provin din familii dezorganizate, cu părinți bețivi și violenți. La rândul lor, acești copii sunt greu de abordat și de multe ori urmează calea părinților, fără a mai putea fi recuperați”.

Modelele proprii de reușită ale intelectualelor romă nu diferă considerabil de cele ale bărbaților. Reușita a însemnat un efort imens, urmarea unui sentiment interior care „te împinge să găsești un loc mai bun pentru tine, un loc în care ești ascultat, respectat și ferit de violență și mizerie”. Modelul propriu este risc, este curaj, este perseverență și multă muncă.

Cerere și ofertă la funcționarii de ambe sexe

Cum participi tu într-o relație și ce aștepti de la celălalt? este întrebarea care se pune. Zic femeile că se lasă *pe mâinile lui* fiindcă e mai simplu așa. Ea nu-și bate capul, iar *el* devine mulțumit că e șef. Mai zic că le place să-i permită *să-și spele ochii*, urmărind ca *el* să-și dea seama, seara, că numai pe *ea* o are alături. Am găsit și femeia-prietenă a soțului, care îl place impunător și autoritar, ea fiind supusă. Am descoperit și femeia indiferentă afectiv, pentru care cuplul se reduce la responsabilități.

Iar bărbații ziceau și ei că presimt ce-și dorește femeia de la ei. Că le plac femeile inventive, de inițiativă. Unii par ușor *timorați* (doar) la începutul unei relații. Tocmai

de aceea și-o doresc pe *ea* puternică și curajoasă, în compensație. Alții sunt tradiționaliști și au convingerea că menirea lor este să ia decizii, iar a femeii *să pună culoare*. Am întâlnit și bărbați care au încredere în femeile fără teamă să recunoască ce vor. Celelalte „n-au decât să gătească și să crească vreo câțiva copii”.

Dacă nu ați avea știință despre persoanele și locurile în care se întâmplau poveștile de mai sus, cu siguranță că ați fi avut îndoieli. Fiindcă cele mai multe dintre aspectele relațiilor de gen sunt vizibil asemănătoare, indiferent de etnia actorilor. Femeile rome nu sunt așadar singure în demersurile lor. Iar generalizările în ceea ce privește rolul lor în familie nu mai sunt valabile, deoarece familiile sunt influențate pozitiv sau negativ de către alte modele din exterior. Crearea unei rețele de anvergură între feministele rome și nerome ar aduce beneficii de fiecare parte. Aceasta nu înseamnă că nu mai am dorința secretă de a vedea formate și alte rețele, tot atât de vii, între femei și bărbați și/sau instituțiile care îi reprezintă (?!), care își împărtășesc cu folos experiențele și așteptările. *Sociabilizarea* genului în zilele noastre poate deveni un imperativ. În politica celor două sexe întotdeauna unul este mai fragil, mai vulnerabil. Femeia romă este un exemplu.

Sigmund Freud remarca, față de discipolul său Erickson, faptul că a iubi și a munci sunt cele două capacități umane care determină maturitatea completă. Dacă așa stau lucrurile, atunci maturitatea ar putea fi pusă în pericol, având în vedere tendințele actuale ale căsniciei și ale divorțului. Putem face vorbire despre caracter și *distribuția* lui, adică „mușchiul psihologic de care este nevoie pentru o conduită morală”, după cum se exprima Amitai Etzioni, teoretician în problemele sociale la Universitatea George Washington⁷. Mai putem face vorbire despre inteligența emoțională și dacă este ea caracteristică femeii într-o proporție mai mare decât bărbatului? Dar n-am face decât să ne înclinăm în fața stereotipului deja desuet: bărbatul este cel care gândește, iar femeia este cu sentimentele. Ne ajută oare Horace Walpole când afirmă că „viața este o comedie pentru cei care gândesc și o tragedie pentru cei care au sentimente?” Concluziile care se impun din aceste întrebări dacă le-am lua drept afirmații ar duce la imposibilitatea ca între *bărbatul comediant* și *femeia tragediană* să existe vreodată comuniune.

⁷ A. Etzioni, *The Spirit of Community*, Crown, New York, 1993.